

๓๒. การใช้เกณฑ์ที่เที่ยงเพื่อวัดสิ่งที่ไม่เที่ยง

Using Valid Criteria for Measuring Conditioned States

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของบทความ

โดยธรรมชาติทุกคนต้องมีความเชื่อ ความคิดเห็น ทศนคติ แนวทางปฏิบัติ กฎเกณฑ์ สำหรับตัดสินใจเลือกวิธีการดำเนินชีวิต เพื่อแสดงออกทางพฤติกรรมหรือการกระทำทั้งทางกุศลและอกุศล ที่เรียกว่า “กรรม ๓” ได้แก่ กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ฉะนั้น ความเที่ยงตรง ความยุติธรรม ความน่าเชื่อถือ ความถูกต้อง จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ต้องนำมาพิจารณา ซึ่งหมายถึง “เจตนา-สัตถุเจตนา” คือ เจตนาที่แต่งกรรม ธรรมมีเจตนาเป็นประธานอันปรุงแต่งการกระทำ สภาพที่ปรุงแต่ง นั่นคือ “สังขาร ๓” ได้แก่ (๑) “กายสังขาร” สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย หรือ “กายสัตถุเจตนา” คือ ความจงใจทางกาย (๒) “วจีสังขาร” สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา หรือ “วจีสัตถุเจตนา” คือ ความจงใจทางวาจา (๓) “จิตตสังขาร-มโนสังขาร” สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ หรือ “มโนสัตถุเจตนา” คือ ความจงใจทางใจ ซึ่งธรรมทั้งหมดนี้ เรียกอีกอย่างว่า “สังขตะ-สังขตธรรม” อันเป็น “นามรูปโดยไตรลักษณ์” นั่นคือ เป็นของไม่เที่ยง ของเป็นทุกข์ ของไม่ใช่ตัวตน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากความยึดมั่นในขั้นที่ ๕ อันเป็นกองทุกข์แห่งชีวิต “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์” ซึ่งเป็นภาวะจิตที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และตามสภาวะสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมต้องทำความเข้าใจให้ถึงขั้นกำหนดรู้แจ้งเห็นจริง โดยมีกฎเกณฑ์ที่เที่ยงในการพิจารณาธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นและดับไปตาม “ธรรมนิยาม ๓” อันเป็น “กฎธรรมชาติ-กำหนดธรรมดา” ที่ใช้ในการอธิบายธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่รอบตัวเรา นั่นคือ (๑) *สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง* (๒) *สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์แปรปรวน* (๓) *ธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่ตัวตน* ดังนั้น กฎเกณฑ์ที่นำไปใช้ในการพิจารณาธรรมทั้งหลาย จึงต้องเป็นสังขธรรมที่แท้จริงตามนัยพระอภิธรรมที่ไม่มีความนึกคิดของมนุษย์มาเป็นเจตนาที่แฝงอยู่ เป็นหลักธรรมหรือทฤษฎีล้วนๆ คือ “*ปรมัตถสังขะ-ปรมัตถธรรม ๔*” ได้แก่ ขันธ ๕ ที่ปราศจากกิเลสตัณหา [(๑) จิต = วิญญาณ (๒) เจตสิก = เวทนา-สัญญา-สังขาร (๓) รูป = รูป] และ นิพพาน ซึ่งหลักธรรมนามเกณฑ์นี้เป็นสิ่งที่เที่ยง ปราศจากความไม่เที่ยง ความแปรปรวนอันเป็นทุกข์ และอึดตายินเวส ความยึดมั่นแห่งตัวตน นั่นคือ “*การเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์*” ในส่วนที่เรียกว่า “*วิสังขาร-อสังขตะ-อสังขตธรรม*” ซึ่งเป็น *เกณฑ์ที่เที่ยง* คือ (๑) *ไม่ปรากฏความเกิด* (๒) *ไม่ปรากฏความสลาย* (๓) *เมื่อตั้งอยู่ไม่ปรากฏความแปรปรวน* มีเพียง “อนัตตตา” เท่านั้น แต่ทางตรงกันข้าม เมื่ออยู่ในวิปัสสนาภูมินั้น ก็ต้องมี “*การเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์*” ในส่วนที่เรียกว่า “*สังขาร-สังขตะ-อสังขตธรรม*” ที่ประกอบด้วย “*สามัญญลักษณะ*” คือ “*อนิจจัง-ทุกข์-อนัตตา*” ซึ่งเป็นภาวะจิตที่ไม่เที่ยง [วิถิจิต] เป็นสำคัญ ฉะนั้น การเกิดปัญญาเห็นธรรมในภูมิแห่งวิปัสสนา คือ “*การเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์*” กล่าวโดยย่อ คือ “*อสังขตะ-นิพพาน*” เป็นเป้าหมายสูงสุด ส่วน “*สังขตะ-สังขาร*” ทั้งหลาย คือ สิ่งที่ต้องกำจัดออกไปด้วยสมาธิและปัญญา.

บทความที่ ๓๒ ประจำปี ๒๕๕๘ – การใช้เกณฑ์ที่เที่ยงเพื่อวัดสิ่งที่ไม่เที่ยง

เมื่อเราต้องการตรวจสอบสืบสาวเรื่องราวประเด็นสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น จิตของเราจะมีการตั้งกฎเกณฑ์-Criteria กฎระเบียบ-Regulations ที่ขึ้นอยู่กับ หลักการ-Principles ทฤษฎี-Theory ความเชื่อ-Believes ความคิดเห็น-Opinions ทักษะคติ-Attitudes ค่านิยม-Values หรืออาจจะอ้างอิงกับ ขนบธรรมเนียม-Customs จารีตประเพณี-Traditions วิถีประชา-Folkways บรรทัดฐาน-Mores กฎหมาย-Laws ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้อตกลงที่ทำขึ้นภายในสังคมนั้นๆ [Social Conventions] หรือระหว่างสังคมซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน จากระดับท้องถิ่น ประเทศ ภูมิภาค จนถึงระดับโลก เพราะฉะนั้น การทำข้อตกลงความร่วมมือระหว่างกัน [Cooperative Agreements] จึงต้องทำเป็นสัญญา [Contracts] ซึ่งมีกฎหมายรับรอง ในกรณีที่ว่าฝ่ายคู่สัญญามีการละเมิด ผ่าฝืน ไม่ปฏิบัติตามสัญญาข้อตกลงฉบับนั้นๆ ดังนั้น “กฎหมาย” จึงเป็นข้อบังคับที่มีพร้อมบทลงโทษ [Penalty] พิพากษาคดีจากเบาที่สุดจนถึงรุนแรงที่สุด คือ “ขั้นประหารชีวิต” แต่ก่อนการตัดสินลงโทษต้องมีการสืบสาวสอบสวนคดี ซึ่งต้องมีหลักเกณฑ์ในการทำงานที่ชัดเจน นำเชื่อถือ หรือเที่ยงธรรม เป็นที่ยอมรับทั้งสองฝ่ายและค่านิยมทางสังคมที่ถือปฏิบัติในสมัยนั้นๆ ด้วยเหตุนี้กฎหมายจึงเป็นเรื่องที่คล้อยตามความต้องการของคนกลุ่มใหญ่ที่มีอิทธิพลสูง ซึ่งอาจมี “วาระซ่อนเร้น” [Hidden Agenda] ทางผลประโยชน์แฝงอยู่เป็นความไม่ซื่อสัตย์ ที่เรียกว่า “ฉ้อโกงเชิงนโยบาย” [Policy Corruptions] เมื่อพิจารณาถึงความจริงจึงกลายเป็นเรื่อง “สมมติสัจจะ” เพราะเป็นความจริงที่สนองความต้องการของมนุษย์เท่าที่จะตกลงกันได้ ในสังคม ฉะนั้น “ความยุติธรรม” จึงหมายถึง ผลประโยชน์ที่ตอบสนองความต้องการต่อคนและกลุ่มคนจริงหรือไม่ ถ้าไม่เป็นจริง ก็ถือว่า “ไม่มีความยุติธรรม” เท่านั้นเอง ประเด็นดังกล่าวนี้ เป็นขั้นตอนการชิงผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ในทางโลก ซึ่งแตกต่างในทางตรงกันข้ามกับทางธรรมในสอบสวนความผิด ที่เรียกว่า “พุทธ-บาปกรรม” ซึ่งก็มีเกณฑ์การสอบสวนเช่นกัน คือ “พระปาฏิโมกข์-พระธรรมวินัย” หรืออาศัยธรรมเนียมข้อปฏิบัติตาม “สัตตสุสานคำสอนของพระศาสดา” บทลงโทษสูงสุด คือ “ภิกษุต้องอาบัติปาราชิก” หมายถึง “การจับสึกลาสิกขา” ซึ่งจัดเป็นพวก “วัตถุวิบัติ-มนุษย์วิบัติ” แต่ถ้าหน้าด่านยังไม่ยอมสึกอีก เรียกว่า “อสังขี” หมายถึง ผู้ไม่มีความละอาย ผู้หน้าด่าน ภิกษุผู้มักประพฤติละเมิดพุทธบัญญัติโดยจงใจละเมิด หรือทำผิดแล้วไม่แก้ไข จัดอยู่ในกลุ่มผู้บุกรุกพระศาสนา ชนิดผู้มีบุญหนักศักดิ์สูง ผู้ถือลัทธินอกพระพุทธศาสนา “ติดถียะ-อัญญาเดียรถียะ” แต่ผู้ทุศีลโดยรวมเรียกว่า “ภิกษุทุศีล” คือ ภิกษุที่ต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุแล้ว แต่ยังไม่ยอมละ “ภิกษุปฏิญญา” [การแสดงตัวหรือยืนยันว่าตนเป็นภิกษุ] อย่างไรก็ตาม ความเป็นผู้ทุศีลนั้นหนักยิ่งกว่าความเป็น “อสังขี” เพราะเป็นผู้มีความเป็นภิกษุสิ้นแล้ว ส่วนนัยคำว่า “ภุคฺคฺสฺสฺสฺสฺสฺส” คือ ผู้ที่ละเมิดศีล ๕ ทั้งหมด หนึ่ง ผู้ประกอบด้วย “อิตตสัมมาปณิธิ” คือ “การตั้งตนไว้ชอบ” ด้วยการดำรงตนอยู่ในศีลธรรม และดำเนินแน่วแน่ในวิถีทางที่จะนำไปสู่จุดหมายที่ตั้งงามด้วยอริยมรรค ย่อมเป็นผู้ไม่ต้องมาเสียเวลาพูดถึงการทุศีลผิดศีลละเมิดศีลแต่ประการใดอีก เพราะกิจการในการเจริญภาวนายังอีกยาวนานที่ต้องผจญมารอุปสรรคต่างๆ

ในทางธรรมนั้น เกณฑ์ที่ใช้วัดตรวจสอบความถูกต้องของจิตและปัญญานั้น เรียกว่า “**ปรมัตถ์สัจจะ**” [Absolute Truths] คือ ความจริงอันเป็นความหมายสูงสุดตามกำหนดธรรมดา ไม่ขึ้นกับภาวะจิตหรือเจตนาของมนุษย์ ที่เรียกอีกอย่างว่า “**ปรมัตถ์**” สภาวะตามความหมายสูงสุด สภาวะที่มีในความหมายที่แท้จริง หรือ “**ปรมัตถธรรม ๔**” [Ultimate Realities] หมายถึง สภาวะธรรมตามนัยในพระอภิธรรม ธรรมที่เป็นปรมัตถ์ ธรรมที่เป็นประโยชน์สูงสุด สภาวะที่มีอยู่โดยปรมัตถ์ สิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุด ซึ่งหมายถึง “**ขั้น ๕ ที่ปราศจากกิเลสตัณหา**” กับ “**นิพพาน**” ดังนี้

- (๑) “**จิต**” [Consciousness] คือ สภาวะที่คิด ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ **วิญญาน ๖** หรือ **จิต ๘๘** [จิต = นามขั้น ๔ ได้แก่ เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาน]
- (๒) “**เจตสิก**” [Mental Factors] คือ สภาวะที่ประกอบกับจิต คุณสมบัติและอาการของจิต ได้แก่ **กองเจตสิก** หรือ **เจตสิก ๕๒** [เวทนา-สัญญา-สังขาร = นามขั้น ๓]
- (๓) “**รูป**” [Corporeality] คือ สภาวะที่เป็นร่าง พร้อมทั้งคุณสมบัติและอาการ ได้แก่ **รูป ๒๘** [รูปขั้น ๓] หรือ **มหาภูต ๔** กับ **อุปาทายรูป ๒๔**
- (๔) “**นิพพาน**” [Nirvana] คือ สภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง สภาวะที่ปราศจากตัณหา ได้แก่ **อมตธรรม** [วิราคะ = ความสิ้นกำหนด ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ ความคลายออกได้หายคิด รวมถึง ไหวพจน์ต่อไปนี้ วิมุตติ วิสุทธิ สันติ อสังขตะ วิวัฏฏ์] **อมตธาตุ** หรือ **นิพพานธาตุ**

เพราะฉะนั้น ความเข้าใจที่ถูกต้องในการศึกษาพระธรรม หรือ “**ปรมัตถ์**” นั้น คือ ความหมายอันสูงสุดที่เหนือสมมติบัญญัติ หรือ “**เหนือบัญญัติของมนุษย์**” เป็นภาวะโดยนัยแห่งธรรมชาติตามสภาพที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งด้วย “**จิต**” หรือ “**เจตนา-สัญญาเจตนา-อภิสังขาร โดยมนุษย์**” ที่หมายถึง “**วิสังขาร-อสังขตะ-อสังขตธรรม**” หมายถึง ธรรมอันมิได้ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย ธรรมที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง ธรรมที่ไม่เกิดจากเหตุปัจจัย ได้แก่ พระนิพพาน ซึ่งตรงกันข้ามกับ คำว่า “**สังขตะ-สังขตธรรม**” หมายถึง สิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยแต่งขึ้น ได้แก่ สภาพที่เกิดแต่เหตุทั้งปวง นั่นคือ “**ขั้น ๕ ที่มีกิเลสตัณหาครอบงำ**” [อุปาทิ-อุปาทาน คือ ความยึดมั่นในขั้น ๕ อันมีสมุฏฐานจากกิเลส “**มูล ๒**” คือ “**อวิชา**” ต้นเหตุจากอดีต “**ตัณหา**” ต้นเหตุในปัจจุบัน และ “**อุปาทาน**” คือ ผลวิบากในปัจจุบันอันเกิดจาก “**ตัณหา**” โดยพิจารณาเหตุและผลตามหลักอนุโลมปฏิจสมุปบาท] ดังนั้น การพิจารณาจำแนกแจกธรรมจึงควรเริ่มจาก “**เกณฑ์ที่เป็นปรมัตถ์**” ก่อนเพราะเป็นสิ่งที่ไม่แปรปรวน มีความเป็นเสถียร นั่นคือ “**อสังขตะ**” ซึ่งหมายถึง “**ปรมัตถธรรม ๔ ตามนัยของพระอภิธรรม**” ซึ่งเป็นเรื่องหลักธรรมหรือทฤษฎีล้วนเป็นสำคัญ ไม่ได้ขึ้นกับอารมณ์หรือการตัดสินใจของมนุษย์ ที่มีสมมติฐานด้วยกิเลสตัณหากลุ่มรุมจิตไว้ด้วยนิเวศน์ เป็นจิตที่หวนไหวไปตามโลกด้วย วิปัสส อคติ มิจฉัตตะ อุปาทาน หรือ อกุศลธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น การตั้งกฎเกณฑ์การตรวจสอบภาวะจิตด้วยธรรมที่เที่ยงตรงมีเสถียร โดยปรมัตถ์ จึงเป็นข้อไม่ผิดพลาด เป็นสภาวะที่ถูกต้องด้วย “**โลกียสัมมาทิฐิ**” และ “**โลกุตตรสัมมาทิฐิ**” ตามนัยด้วยประการฉะนี้ ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ “**ปัญญาวิปัสสนา**” เป็นวิปัสสนาที่มีกำลังแรงกล้า “**พลวิปัสสนา**” ที่เกิดขึ้นในการเจริญ

วิปัสสนาญาณ ๕ [วุฒฐานคามินีปฏิบัติ] ที่มีกำลังแห่งอินทรีย์และพลະด้วย “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” ได้แก่
 ชั้นที่ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจสงมุปปาท ๑๒ และ ปฏิจสงมุปปันนธรรม
 ทั้งหลาย [องค์ประกอบในภวจักรทั้ง ๖ ได้แก่ อัทธา ๓ สังเขป ๔ สนธิ ๓ วิภวภู ๓ อาการ ๒๐ มุล ๒ รวมทั้ง
 กกฎแห่งกรรม กับ กัมมัสสกตาปัญญา] ธรรมทั้งหมดดังกล่าวนี้ แสดงนัยสำคัญเป็นศัพท์บัญญัติพร้อมนิยาม
 ตามหลักพระอภิธรรม เป็นแนววิชาการล้วนๆ ซึ่งเป็น “วิชา” หรือปัญญาคมชัดในภูมิแห่งวิปัสสนาที่
 พิจารณาสภาพธรรมตามสภาพที่เป็นจริง นั่นคือ “ปัญญาเห็นธรรมแห่งนามรูปโดยไตรลักษณ์” ที่เรียกว่า
 “สามัญลักษณ์ะ” ได้แก่ “อนิจจตา-ทุกขตา-อนัตตตา” ถ้าไม่สามารถพิจารณาธรรมอันเป็นสภาวะที่เหตุ
 ปัจจัยปรุงแต่งได้ด้วย “ไตรลักษณ์” ก็แสดงว่า “กรรมฐานลัม” เป็นวิปัสสนาที่ถูกครอบงำด้วย “มิจฉาทิภวภู”
 ไม่ใช่ “โลกียสัมมาทิภวภู” และ “โลกุตตรสัมมาทิภวภู” ที่เป็นปัญญาที่ถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในขณะที่อยู่ใน
 ภูมิแห่งการเจริญวิปัสสนาญาณ ๕ คือ “กระบวนการทูปชั้น ๕ = ชั้นธวินิมุต-วิภวภู-วิราคะ” ก่อนไปถึง
 ช่วง “นิโรธ” [ผลญาณ] ที่เกิดขึ้น “โลกุตตรมรรค-โลกุตตรผล” ซึ่งเป็นการก้าวไปสู่การบรรลุถึงการตรัสรู้
 สัมโพธิญาณแห่งอริมรรค ซึ่งหมายถึง “มัลลญาณ-มรรค ๔” กับ “อริยมรรคมีองค์ ๘” จนเสวยผลแห่งการ
 ปฏิบัติอิทธิสมมธรรมขั้นสุดท้ายด้วย “ผลญาณ-ผล ๔” ในขั้นสูงสุด คือ “อรหัตตผลวิมุตติ”

ดังนั้น องค์ความรู้ที่ชัดเจนอันเกิดจาก “สุตมยปัญญา” [ปรโตโฆสะ] ที่เกิดจากการค้นคว้า ศึกษา วิจัย เรียนรู้
 จากผู้รู้ ในธรรมทั้งหลายโดยพระอภิธรรมอย่างถ่องแท้แล้ว ย่อมประกอบด้วย “จิตตามยปัญญา” คือ
 กระบวนการคิดโดย “โยนิโสมนสิการ” ที่สืบเนื่องในตนเอง อันเป็น “ปัญญาสามัญ” ทางฝ่ายโลก และเป็น
 “อธิปัญญา” ทางฝ่ายธรรม ที่เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” ที่ทำให้เกิด “ญาณทัตสนะ” คือ การหยั่งรู้ด้วยญาณ
 ในวิปัสสนา [โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖] ที่ทำให้เห็น “อมตธรรม” [นิพพาน] ได้ นั่นคือ “ปรมัตถธรรม ๔” ซึ่ง
 หมายถึง “อสังขตธรรม” ตามนิยาม “อสังขตลักษณะ ๓” ให้เปรียบเทียบกับ “สังขตธรรม” ซึ่งธรรมทั้ง ๒ มี
 ความสอดคล้องกับ “ธรรมนิยาม ๓” อันเป็น “กฎธรรมชาติ” [Natural Law] ดังนี้

“อสังขตลักษณะ ๓” หมายถึง ลักษณะแห่งอสังขตธรรม โดยสภาวะแห่งอนัตตตา ได้แก่

- (๑) ไม่ปรากฏความเกิด
- (๒) ไม่ปรากฏความสลาย
- (๓) เมื่อตั้งอยู่ ไม่ปรากฏความแปรปรวน

“สังขตลักษณะ ๓” หมายถึง ลักษณะแห่งสังขตธรรม คือ สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ได้แก่

- (๑) ความเกิดขึ้น ปรากฏ
- (๒) ความดับสลาย ปรากฏ
- (๓) เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวน

“**ธรรมนิยาม ๓**” หมายถึง **กำหนดแห่งธรรมดา ความเป็นไปอันแน่นอน โดยธรรมดา** ที่เรียกว่า “**กฎธรรมดา**” ฉะนั้น หลักความจริงดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นลักษณะ ๓ อย่าง ที่เรียกว่า “**ไตรลักษณ์**” ของสภาวะธรรมทั้งหลาย นั่นคือ พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม หลักทั้งสามนี้ ก็คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าเป็นแต่ทรงค้นพบ และนำมาเปิดเผยแสดงแก่เวไนยสัตว์ ได้แก่

- (๑) สัพเพ สงฺขารา อนิจฺจา “**สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง**”
- (๒) สัพเพ สงฺขารา ทุกฺขา “**สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์**”
- (๓) สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา “**ธรรมคือสังขตธรรมและอสังขตธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน**”

ในกระบวนการเจริญวิปัสสนานั้น คือ การพิจารณาเห็น “**ปรมัตถธรรม ๔**” ก่อน แล้วนำธรรมทั้งหลายหรือสภาวะธรรมที่เป็น “**อารมณ์แห่งกรรมฐาน**” [สังขตธรรม-ขั้น ๕] ยกขึ้นกำหนดสติพิจารณาตามความเป็นจริงแห่ง “**ปรมัตถสัจจะ-ปรมัตถธรรม ๔**” [อสังขตธรรม] ซึ่งใช้เป็นเกณฑ์ตรวจสอบด้วยความแม่นยำ ถูกต้อง [Accuracy] มีความน่าเชื่อถือ [Reliability] และ มีความเที่ยงตรง [Validity] คือ ถูกต้องโดยปรมัตถ์ตามหลักพระอภิธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ผู้เจริญวิปัสสนาต้องทำตนให้รู้แจ้งอย่างละเอียดใน “**ปัญญาวิปัสสนา**” ที่เรียกว่า “**วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ**” ในขณะที่เจริญโสฬสญาณ-ญาณ ๑๖ คือ “**ความหยั่งรู้**” ในที่นี้หมายถึง ญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ดังนี้

- (๑) “**นามรูปปริจเฉทญาณ**” หมายถึง ญาณกำหนดจำแนกรูปนามและรูป ได้แก่ ขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ซึ่งอาจเกิดปัญญาเห็นธรรมคู่กับ “**ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ**” (ข้อ ๑ ในวิชา ๓ คือ ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ) หมายถึง ญาณเป็นเหตุระลึกขั้นที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ นั่นคือ “**ระลึกชาติได้**” ความมีปริชาสามารถในการเห็นการหยั่งรู้ขั้น ๕ ในอดีตได้ ที่เรียกว่า “**อดีตังสญาณ**” (ข้อ ๑ ในญาณ ๓ คือ ความหยั่งรู้ ปริชาหยั่งรู้) หมายถึง ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต รื้ออดีตและสวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้ตาม “**ปฏิจัสสมุปบาท ๑๒-ปัจจยการ ๑๒**” หรือ “**อิทัปปัจจยตา-ตถตา**” คือ ความเป็นอย่างนั้น ความเป็นเช่นนั้น ภาวะที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นของมันอย่างนั้นเอง นั่นคือ เป็นไปตามเหตุปัจจัย
- (๒) “**ปัจจยปริคคหญาณ**” หมายถึง ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป ได้แก่ ปฏิจัสสมุปบาท ๑๒-ปัจจยการ ๑๒” หรือ “**อิทัปปัจจยตา-ตถตา**” และ “**ปฏิจัสสมุปบันนธรรม**” ทั้งหลาย หมายถึง องค์ประกอบใน “**ภวจักร-สังสารจักร**” ทั้ง ๖ ที่ทำให้เกิดชีวิตสันตติสืบเนื่อง หมุนเวียนไม่สิ้นสุดในสงสารทุกข์ ได้แก่ **อัทธา ๓ สังขเป ๔ สนธิ ๓ วัฏฏะ ๓ อากาโร ๒๐ มุล ๒** รวมทั้ง **กฎแห่งกรรม** กับ **กัมมัสสกตาปัญญา** สำหรับผู้มีพลวิปัสสนาดีแล้ว อาจพิจารณาธรรมทั้งหลายด้วยหลักธรรม “**ปัจจย ๒๔-มหาปฏิฐาน**” อนึ่ง ปัญญาวิปัสสนาในขั้นนี้อาจเกิดควบคู่กับ “**จุตูปปาตญาณ-ทิพพจักขุญาณ**” (ข้อ ๒ วิชา ๓) หมายถึง ญาณกำหนดรู้จุติและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย

นั่นคือ เกิดปัญญาซึ่ง “อธิปัญญา” ในเรื่อง “กฎแห่งกรรม” กับ “กัมมัฏสกาตปัญญา”
[กัมมัฏสกาตญาณ]

ในอันดับต่อไป จึงเกิดความรู้ความเข้าใจยิ่งขึ้นใน “นามรูปโดยไตรลักษณ์” ซึ่งเป็นกระบวนการทำลายความยึดมั่นในขั้น ๕ “อุปาทานขั้น” อันมีสมุฏฐานมาจากกิเลสทั้งหลาย โดยอาศัยญาณในวิปัสสนาต่อไปนี้

- (๑) “สัมมสนญาณ” หมายถึง ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์ คือ ยก รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาโดยเห็นตามลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน
- (๔) “วิปัสสนาญาณ ๕” หมายถึง ญาณในวิปัสสนา ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนาที่จัดเป็นวิปัสสนา คือ เป็นความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ดังนี้
 - ๑) “อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ” ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ คือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับ ไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้งแล้วก็ต้องดับไปล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด
 - ๒) “ภังคานุปัสสนาญาณ” ญาณอันตามเห็นความสลาย คือ เมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้นแล้ว คำนึงเด่นชัดในส่วนความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปทั้งหมด
 - ๓) “ภยตูปัญฐานญาณ” ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว คือ เมื่อพิจารณาเห็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้ว สังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดคติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนแต่จะต้องสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น
 - ๔) “อาทีนวานุปัสสนาญาณ” ญาณอันคำนึงเห็นโทษ คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษเป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์
 - ๕) “นิพพิทานุปัสสนาญาณ” ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพิลิดเพิลินคิดใจ
 - ๖) “มูญจิตุกัมมตาญาณ” ญาณอันคำนึงด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย คือ เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น
 - ๗) “ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ” ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง คือ เมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดปล่อยออกไป

๘) “สังขารเปกขาญาณ” ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่ามีความเป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่นั่นมองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงเล่นมุ้ง ไปยังนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้

๙) “ตัจจานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ” ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจจ์ คือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณเล่นมุ้งตรงไปสู่นิพพานแล้ว ญาณอันคล้อยต่อการตรัสรู้อริยสัจจ์ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ ต่อจากนั้นก็เกิดโคตรภูญาณมาคั่นกลาง แล้วเกิดมรรคญาณให้สำเร็จความเป็นอริยบุคคลต่อไป

(๕) “โคตรภูญาณ” หมายถึง ญาณครอบโคตร คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวต่อแห่งการข้ามพ้นจากภาวะปุถุชนเข้าสู่ภาวะอริยบุคคล

(๖) “โลกุตตราริยมรรคผล” หมายถึง อริยมรรคและอริยผลที่พ้นวิสัยของโลก “โลกุตตรญาณ” อันเป็นปัญญาที่สัมปยุตด้วยโลกุตตรมรรค ความรู้ที่พ้นวิสัยของโลก ความรู้ที่ช่วยคนให้พ้นโลก ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก นั่นคือ “โลกุตตรปัญญา” หรือที่เรียกว่า “ธรรมวิเศษ” หมายถึง ธรรมชั้นสูง หรือ “โลกุตตรธรรม” ดังนี้

๑) “มัคคญาณ” หมายถึง ญาณในอริยมรรค คือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยบุคคล แต่ละขั้นด้วยการละ “สังโยชน์ ๑๐” นั่นคือ “มรรค ๔” ได้แก่ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค

๒) “ผลญาณ” หมายถึง ญาณในอริยผล คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลขั้นนั้นๆ นั่นคือ “ผล ๔” อันเป็น “สัมมาญาณ” ได้แก่ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล หรือ โสคาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์

(๗) “ปัจจบเวกขณญาณ” หมายถึง ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ ส้ารวจรู้มรรคผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งประกอบด้วย “ญาณ ๓” ได้แก่ สัจจญาณ-กิจจญาณ-กตญาณ ที่เกี่ยวข้องกับ “กิจในอริยสัจจ์ ๔” ได้แก่ ปริญา-ปหานะ-สังจิกิริยา-ภาวนา ซึ่งอีกอย่างว่า “ญาณทัสสนอันมีปรีวัฏฐ์ ๓” อนึ่ง ในขั้นตอนนี้อาจเกิดปัญญาเห็นธรรมคู่กับ “อัสวักขยญาณ” (ข้อ ๓ ในวิชา ๓ คือ ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ) หมายถึง ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอัสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอัสวะ ที่เรียกว่า “ความตรัสรู้-สัมโพธิะ” ซึ่งจัดเป็น “โลกุตตรธรรม-โลกุตตรญาณ-โลกุตตรปัญญา” โดยนัยแล้ว นั่นคือ “นิพพาน ๒” หมายถึง สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นนิสรภาพ

สมบุรณ์ ดังนี้

- ๑) “สุอุปาทิเสสนิพพาน-กิเลสปรินิพพาน” นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ หรือดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ เป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์อยู่ ที่เรียกว่า “สุอุปาทิเสสนุคคล = พระเสขะ”
- ๒) “อนุอุปาทิเสสนิพพาน-ขันธปรินิพพาน” นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ หรือดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ เป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว “อรหัตตผลวิมุตติ” อันเป็น “สัมมาวิมุตติ” ที่เรียกว่า “อนุอุปาทิเสสนุคคล = พระอเสขะ”

อย่างไรก็ตาม ให้พิจารณาปัญญาที่เกิดขึ้นระหว่าง ข้อ (๑) - ข้อ (๔) ที่เกี่ยวข้องกับ “กระบวนการทบทวนขั้น ๕” โดยตรง ซึ่งเป็น “โลกียญาณ-โลกียปัญญา-โลกียสัมมาทิฐิ” ซึ่งหมายถึง องค์ความรู้ทั้งหมดเกี่ยวกับ “วิปัสสนาภูมิ-วิปัสสนาปัญญา” หรือ “ปัญญาวิปัสสนา” [ญาณในวิปัสสนาทั้งหมด = ญาณทัสสนะ อันเนื่องด้วย “สมาธิในวิปัสสนา-จิตตวิปัสสนา” ที่เกิดขึ้นจากผลการปฏิบัติอันบรรลุดถึง “จตุตถฌาน-ฌานที่ ๔” ที่จิตประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ “อุเบกขา-เอกัคคตา” ซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงกับ “โพชฌงค์ ๗” คือ ธรรมเครื่ององค์แห่งการตรัสรู้ ได้แก่ “สติ-สัมมวชิระ-วิริยะ-ปีติ-ปัสสัทธิ-สมาธิ-อุเบกขา” รวมทั้ง “โพธิปักกิยธรรม ๓๗” ที่เหลือเป็น “สัมปยุตตธรรม” ทั้งหมด ได้แก่ “สติปัญญาน ๔-สัมมปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรีย์ ๕-พละ ๕-และ-มรรคมืองค์ ๘”] เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมต้องศึกษาค้นคว้าหรือวิจัยธรรมในศัพท์บัญญัติโดยพระอภิธรรมเป็นสำคัญ เพราะนั่นหมายถึง “ปรมัตตสัจจะ-สภาวธรรม” นั่นคือ “ปรมัตตธรรม ๔” [ซึ่งจะเป็นความจริงหรือสัจจธรรม หรือ สัจจสภาวะแห่งนิพพาน อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา] ที่เป็นจริงตามสภาพแห่งกำหนดธรรมดา เพื่อใช้เป็น “เกณฑ์ที่เที่ยงแท้-เที่ยงตรง” [หลักธรรม-ทฤษฎี-กฎ] ในการอธิบายธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในวิปัสสนาภูมิ [ในขณะมนสิการกรรมฐาน] ในสภาพแวดล้อมหรือบริบทที่แตกต่างกันตามกรรมและวาระ กล่าวสรุปโดยย่อ คือ ท่องจำเอาเองจากพจนานุกรมพุทธศาสตร์ตามรายชื่อหลักธรรมที่นำเสนอมาทั้งหมด พร้อมหลักธรรมที่เกี่ยวข้องด้วย เพราะสภาวธรรมที่เกิดขึ้นในภูมิแห่งวิปัสสนานั้น เป็นเรื่องของสภาวะที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยเข้าไปปรุงแต่งตามเจตนาหรือจิตของมนุษย์ ที่เรียกว่า “สังขตธรรม” ซึ่งเรียกว่า “นามรูป” โดยพิจารณาให้เห็น “นามรูปโดยไตรลักษณ์” [พลววิปัสสนา-วิปัสสนาที่แก่กล้าแล้ว ปราศจากข้อกังขาวิตกสงสัยดีแล้ว มีปัญญาไม่คล้อยตามหรือฟุ้งซ่านตาม “วิปัสสนูปกิเลส ๑๐” อันเกิดขึ้นใน วิปัสสนาญาณ ๘ หรือ วุฏฐานคามินีปฏิบัติญาณ ซึ่งเป็นนำพาจิตให้หลุดพ้นจากสภาวะยึดมั่นในขันธ์ ๕ หรือสังขารทั้งหลาย เพื่อให้เข้าถึงอริยมรรคเป็นสำคัญ]

ดังนั้น การลงมือในภาคปฏิบัตินั้น หมายถึง การเจริญวิปัสสนากาวนาหรือการมนสิการกรรมฐานชนิดใดก็ตาม [กรรมฐาน ๔๐] อย่างไรก็ตาม ย่อมเป็นการพิจารณาการเกิดดับในขั้น ๕ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็ฝ่ายรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึง “ขั้น ๕” ก็ให้พิจารณาอยู่ใน ๒ เกณฑ์ได้แก่

การมนสิการกรรมฐาน	
กฎเกณฑ์	ปรมัตตัจจะตามนัยแห่งพระอภิธรรม-ปรมัตถธรรม ๔ = จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน
วิปัสสนาภูมิ	ขั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ธาคู ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจสมุบาท ๑๒ ปฏิจสมุปบันธรรมทั้งหลาย
สมมติฐาน	ขั้น ๕ ที่เกิดร่วมกับกิเลสตัณหา หรือ นิวรณ์ ๕ อวิชชา อรตติ และ อกุศลธรรมทั้งปวง
สภาวะธรรม	ภาวะจิตที่เกิดขึ้นในภูมิแห่งวิปัสสนา = อารมณแห่งกรรมฐาน [วิถิจิต]
ผลข้อสรุป	(๑) การละอกุศลธรรมทั้งปวง (๒) หมั่นประกอบกุศลธรรม และ (๓) ทำจิตใจให้บริสุทธิ์เบิกบานใจ
วิชา	วิชา ๓ วิชา ๘ อภิญา ๖ ที่ประมวลรวมกับ วิปัสสนาญาณ ๑ และ มโนมยิทธิ ๑
จรณะ	จรณะ ๑๕ = สีสัมปทา ๑ อปณณกปฏิบัติทา ๓ สัทธรรม ๗ และ ฌาน ๔

เพราะฉะนั้น “ขั้น ๕ ที่เกิดร่วมกับกิเลสตัณหา” ซึ่งหมายถึง “อุปาทานขั้น ๕” อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ที่เรียกว่า “อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์” ซึ่งอยู่ในขั้นกำหนดทุกข์สัจ ด้วย “ทุกข์ญาณ” หมายถึง (๑) ญาณที่ควรกำหนดรู้เรื่องทุกข์ทั้งปวง (๒) ญาณหรือปัญญาที่เห็นสภาพแห่งทุกข์ “ทุกข์ตา” หรือด้วย (๑) “ทุกข์านุปัสสนา” รวมทั้ง (๒) อนิจจานุปัสสนา และ (๓) อนัตตานุปัสสนา นั่นคือ เกิดปัญญาเห็นธรรมตามหลัก “การเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- (๑) “ทุกข์านุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นสังขารเป็นทุกข์ เห็นสภาพแห่งทุกข์ “ทุกข์ตา-ทุกข์ลักษณะ” ซึ่งมีกำลังแห่งวิปัสสนาพละ เพราะอาศัยสมาธิในทรีย์ ย่อมชำระ ย่อมทำลาย “ปณิแห่งขั้น ๕” ความละสุขสัญญา ย่อมสำเร็จได้ด้วยทุกข์านุปัสสนา ในขณะเดียวกัน การเจริญวิปัสสนาจนบรรลุถึง “ทุกข์านุปัสสนายถุคตญาณ” ย่อมทำให้พ้นจากความหลงโดยความเป็นสุข จากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็น “ญาณวิโมกข์” เพื่อถอน “ตัณหาปณิ” ซึ่งประกอบด้วย (๑) “อัปณิหิตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่ วิปัสสนาที่ไปถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดทุกข์ลักษณะ กับ (๒) “อัปณิหิตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นทุกข์ คือ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกข์ตา แล้วถอนความปรารถนาเสียได้ เพราะฉะนั้น ทุกข์านุปัสสนาย่อมยัง “นิพเพธิปัญญา” (ปัญญาทำลายกิเลส) ให้บริบูรณ์ นั่นคือ “อนุโลมขันติ” ซึ่งเป็นการนับได้ว่าเป็นเรื่องความอดทนในสภาพแห่งทุกข์ด้วย “อาการ ๔๐” ดังนี้

ขั้นตอนการมนสิการกรรมฐาน

พิจารณาเห็นเบญจขันธ์ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ๑ เป็นทุกข์ ๑
เป็นโรคร ๑ เป็นดังหัวฝี ๑ เป็นดังลูกศร ๑ เป็นความลำบาก ๑ เป็นอาพาธ ๑
เป็นอย่างอื่น ๑ เป็นของขำรุค ๑ เป็นเสียด ๑ เป็นอุบาทว์ ๑ เป็นภัย ๑
เป็นอุปสรรค ๑ เป็นความหวั่นไหว ๑ เป็นของผูกพัน ๑ เป็นของไม่ยั่งยืน ๑
เป็นของไม่มีอะไรต้านทาน ๑ เป็นของไม่มีอะไรป้องกัน ๑ เป็นของไม่เป็น
ที่พึ่ง ๑ เป็นของว่าง ๑ เป็นของเปล่า ๑ เป็นของสูญ ๑ เป็นอนัตตา ๑
เป็นโทษ ๑ เป็นของมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ๑ เป็นของหาสาระมิได้ ๑
เป็นมูลแห่งความลำบาก ๑ เป็นดังเพชรฆาต ๑ เป็นความเสื่อมไป ๑ เป็น
ของมีอาสวะ ๑ เป็นของอันปัจจัยปรุงแต่ง ๑ เป็นเหยื่อแห่งมาร ๑ เป็นของ
มีความเกิดเป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความแก่เป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความ
ป่วยไข้เป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความตายเป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความ
เศร้าโศกเป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความรำไรเป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความ
คับแค้นใจเป็นธรรมดา ๑ เป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ๑ เมื่อ
พิจารณาเห็นเบญจขันธ์ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ย่อมได้อนุโลมขันธ์ เมื่อ
พิจารณาเห็นว่า ความคับแค้นแห่งเบญจขันธ์เป็น “นิพพานเที่ยง” ย่อมอย่างลงสู่
“สัมมัตตนิยาม” (สัมมัตตะ ๑๐) เมื่อพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ โดยความเป็นทุกข์
ย่อมได้อนุโลมขันธ์ เมื่อพิจารณาเห็นว่า ความคับแค้นแห่งเบญจขันธ์เป็นนิพพานเป็นสุข
ย่อมอย่างลงสู่ “สัมมัตตนิยาม” นั่นคือ ภาวะที่ถูกต้องแน่นอนตามธรรมดา
ที่เรียกว่า “กฎธรรมชาติ-กำหนดแห่งธรรมดา”

นอกจากนี้ ควรคำนึงถึงการพิจารณาธรรมให้เห็น “นามรูปโดยไตรลักษณ์” ในสามัญลักษณ์ะส่วนที่เหลือ
ได้แก่ “อนิจจานุปัสสนา” กับ “อนัตตานุปัสสนา” ดังนี้

(๒) “อนิจจานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความพ้นจากความถึมมั่น โดย
ความเป็นสภาพเที่ยง พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงในขันธ์ ๕ หรือธรรมทั้งหลาย ด้วยสามารถแห่ง
ความไม่เที่ยงนั้น “อนิจจตา-อนิจจลักษณะ” ความที่เบญจขันธ์เหล่านั้นเกิดเสื่อมและเป็นอย่างอื่น
หรือเป็นแล้วไม่เป็น หรือแสดงในนัยที่ว่า การไม่ตั้งอยู่โดยอาการนั้นของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว
แตกไปโดยการทำลายแห่งขณะ ในขณะเดียวกัน การเจริญวิปัสสนาจนบรรลุถึง “อนิจจานุปัสสน
นายถาภูตญาณ” ย่อมทำให้พ้นจากความหลง โดยความเป็นสภาพเที่ยง จากความไม่รู้ เพราะเหตุ
นั้น จึงเป็น “ญาณวิโมกข์” และอีกนัยหนึ่ง “อนิจจานุปัสสนา” ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว
ย่อมยัง “ชวนปัญญา” [ปัญญาเร็ว] ให้บริบูรณ์ ซึ่งประกอบด้วย (๑) “อนิมิตตสมาธิ” คือ สมาธิอัน

พิจารณาธรรมไม่มีนิमित ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนิจจลักษณะ และ (๒) “อนิมิตตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่มีนิमित ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนิจจัง คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนิจจตา แล้วถอนนิमितเสียได้ หรือถอน “วิปัสสนานิमित” นั้นเอง

(๑) “อนัตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน โดยพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา อย่างนี้ว่า ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เพราะอาศัยปัจจัย เพราะไม่อยู่ในอำนาจ และเพราะไม่เชื่อฟัง พิจารณาเห็นความพ้นจากความยึดมั่น โดยความเป็นตัวตน ที่เรียกว่า “อัตตาทิณเวส” ซึ่งเป็นการ มนสิการสภาวะธรรมอันประกอบด้วยจิตมากด้วยญาณของผู้เห็นอนัตตลักษณะอันลึกซึ้ง ซึ่งคน ภายนอกไม่เห็น จิตมากด้วยความยินดีของผู้ยินดีว่า เห็นอนัตตลักษณะที่โลกพร้อมทั้งเทวโลกยังไม่เห็น ที่เรียกว่า “เวทพหุล” นั่นคือ การพิจารณาใน “สุญญตธาตุ” [สุญญตานุปัสสนา] คือ ที่ เกิดขึ้นใน “นิพพานธาตุ” กล่าวคือ “สุญญตธาตุ” โดยความปรากฏโดยอาการที่เป็นของสูญ เพราะ จิตน้อมไปในนิพพาน ในขณะที่เดียวกัน การเจริญวิปัสสนาจนบรรลุถึง “อนัตตานุปัสสนายถาภูต ญาณ” ย่อมทำให้พ้นจากความหลงโดยความเป็นตัวตนจากความไม่รู้ เพราะเหตุนี้ จึงเป็น “ญาณวิโมกข์” และอีกนัยหนึ่ง “อนัตตานุปัสสนา” [การพิจารณาเห็นว่าเป็นอนัตตา] บุคคลเจริญ แล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง “มหาปัญญา” ให้บริบูรณ์ เพราะการถึงความเจริญด้วยเห็นความเป็น ของสูญเป็นการถึงความยิ่งใหญ่ นั่นคือ “โลกุตตรธรรม” อยากรู้จัก “อนัตตานุปัสสนา” ประกอบด้วย (๑) “สุญญตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึง ความหลุดพ้นด้วยกำหนดอนัตตลักษณะ (๒) “สุญญตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยเห็นความว่าง หมดความยึดมั่น ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนัตตา คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้ นั่นคือ อาศัยอนัตตานุปัสสนา ถอน “อัตตาทิณเวส” นั้นเอง

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ในทางปฏิบัตินั้น จำแนกออกเป็น ๒ แนวทางเลือก ที่ขึ้นอยู่กับจริตของผู้ ปฏิบัติธรรมเป็นสำคัญ ได้แก่ (๑) **ปฏิบัติจากภาคทฤษฎีไปสู่ภาคปฏิบัติ** ซึ่งเหมาะกับพระบ้าน ที่เรียกว่า “คามวาสี” ซึ่งหมายถึง พระภิกษุที่อยู่วัดในบ้านในเมือง ผู้ถนัดในด้าน “คันถธุระ” หมายถึง ธุระฝ่ายคัมภีร์ ธุระคือการเรียนพระคัมภีร์ การศึกษาปริยัติธรรม คือ “หลักธรรม” [พระอภิธรรมปิฎก] ก่อนนำความรู้ ดังกล่าวไปสู่ภาคปฏิบัติ กับ (๒) **ปฏิบัติจากภาคปฏิบัติไปสู่ภาคทฤษฎี** ซึ่งเหมาะกับพระป่าหรือพระ กัมมัฏฐาน ที่เรียกว่า “อรัญวาสี” หมายถึง พระภิกษุที่อยู่วัดในป่า ผู้ถนัดในด้าน “วิปัสสนาธุระ” หมายถึง ธุระฝ่ายวิปัสสนา ธุระด้านการเจริญวิปัสสนา กิจพระศาสนาในด้านการสอนการฝึกเจริญกรรมฐาน ซึ่งจบ ครบที่วิปัสสนา แล้วนำทักษะดังกล่าวนี้ มาหาข้อสรุปที่เป็นภาคทฤษฎี คือ “หลักธรรม” ข้อที่พึงพิจารณา ในประเด็นนี้ คือ ในยุคปัจจุบันมีสื่อการเรียนการสอนพระธรรมทันสมัยไปพร้อมกับความก้าวหน้าทาง

เทคโนโลยีสมัยใหม่ ระบบการศึกษาที่เป็นทางการ กับระบบทางเลือก ที่เรียกว่า “การศึกษาตลอดชีวิต” นั้น คนสมัยปัจจุบันสามารถทำได้ง่ายสะดวกยิ่งขึ้น ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับอุปนิสัยว่าเป็น “ผู้คงแก่เรียน” หรือ ไม่ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้รู้หรือนักปราชญ์ต่อไปในอนาคตของ “สังคมอุดมปัญญา” หรือ “สังคมแห่งการเรียนรู้” ฉะนั้น การศึกษาภาคทฤษฎีไปสู่ภาคปฏิบัติ คือ กระบวนการต่อยอดทางองค์ความรู้ให้ทันต่อเหตุการณ์ ที่เน้นทักษะความถนัดและความชำนาญในการเรียนรู้ในบริบทหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่จะเป็นเรื่องทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม ในทางตรงกันข้าม กลุ่มพระกัมมัฏฐานมักเน้น การศึกษาด້วยตนเอง คือ ถ่อมมั่นในแนวคิด “**ธรรมชาติคือครู**” เสริมสร้างประสบการณ์ตรงกับสิ่งแวดล้อม หรือสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นภายในตนเองและภายนอกในเวลาเดียวกัน นั่นคือ “**กระบวนการสังเกตและมีส่วนร่วมในสภาพแวดล้อมโดยตรง**” ฉะนั้น “**ทักษะกระบวนการคิด**” จึงเป็นเรื่องสำคัญสำหรับคนกลุ่มนี้ ต้องมีครูผู้ฝึกอบรมที่ชำนาญ ประสบความสำเร็จมาแล้วหรือได้บรรลุธรรมวิเศษในแต่ละกรณี เพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ตรงของตนให้แก่ลูกศิษย์ นั่นคือ “**อริยบุคคล**” ซึ่งก็ไม่ใช่ว่าเรื่องง่าย ๆ ที่จะพบผู้มีประสบการณ์ดีพร้อมถึงขนาดนั้น แต่ก็มีผู้โชคดีมีโอกาสดำเนินอยู่ใกล้ชิดพระอริยสงฆ์ และได้เฝ้าอบรมของของท่านมาเป็นข้อประพฤติปฏิบัติได้จริง คือ “**ญาจรธรรม**” ที่เรียกว่า “**อนุตตรियะ ๖**” ดังนี้

“อนุตตรियะ ๖” หมายถึง *ภาวะอันยอดเยี่ยม สิ่งที่ยอดเยี่ยม* ได้แก่

- (๑) “**ทัศธานุตตรियะ**” คือ การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ การเห็นพระตถาคต และตถาคตสาวก รวมถึงสิ่งทั้งหลายที่จะให้เกิดความเจริญงอกงามแห่งจิตใจ
- (๒) “**สวณานุตตรियะ**” คือ การฟังอันเยี่ยม ได้แก่ การสดับธรรมของพระตถาคต และตถาคตสาวก
- (๓) “**ลาภานุตตรियะ**” คือ การได้อันเยี่ยม ได้แก่ การได้ศรัทธาในพระตถาคตและตถาคตสาวก หรือการได้ “**อริยทรัพย์**” หมายถึง ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ ได้แก่ ศรัทธา ศีล หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ จาคะ ปัญญา
- (๔) “**สิกขานุตตรियะ**” คือ การศึกษาอันเยี่ยม ได้แก่ การฝึกอบรมในอริศีล อริจิตต์ และอริปัญญา
- (๕) “**ปาริจรียนุตตรियะ**” คือ การบำเรออันเยี่ยม ได้แก่ การบำรุงรับใช้พระตถาคต และตถาคตสาวก ที่เรียกว่า “**พระอริยสงฆ์**”
- (๖) “**อนุสทานุตตรियะ**” คือ การระลึกอันเยี่ยม ได้แก่ การระลึกถึงพระตถาคต และตถาคตสาวก

โดยสรุปคือ การเห็น การฟัง การได้ การศึกษา การช่วยรับใช้ และการรำลึก ที่จะนำไปเพื่อความบริสุทธิ์ ล่วงพ้น โสกะปริเวชะ ดับสูญทุกข์โทมนัส เพื่อการบรรลุญาจรธรรม ทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ฉะนั้น ผู้บวชเป็นพระกัมมัฏฐานหรือพระป่าจึงต้องอยู่ในภาวะอันยอดเยี่ยมทั้ง ๖ ประการ ดังกล่าวนี้ มิฉะนั้น ก็เป็นเรื่องยากลำบากมากยิ่งในการจะตรัสรู้ญาจรธรรมแห่งพระพุทธศาสนานี้ได้ ครูผู้รู้แห่งอริยบุคคลที่ถึงพร้อมด้วย “**วิชาและจรณะ**” นั้น จึงเป็นจุดสำคัญในการศึกษาพระธรรมในพระพุทธศาสนา แต่ในกรณีตรงกันข้าม ผู้ที่เน้นการต่อยอดองค์ความรู้ด้วยการศึกษาทฤษฎีไปสู่ภาคปฏิบัติ มีความเป็นไปได้มากน้อยแค่ไหนนั้น ก็มี

ปัจจัยหลายอย่างเป็นองค์ประกอบความสำเร็จ ก็หนีไม่พ้นครูผู้รู้แห่งอริยบุคคลเช่นกัน เพียงแต่ว่าไม่ต้องออกผจญภัยในธรรมชาติ ให้ธรรมชาติเป็นครู แล้วพิจารณาธรรม วิจัยธรรม จำแนกแจกธรรม ด้วยตนเอง คือ “การลองผิดลองถูก” เป็นการเรียนรู้ด้วยการสังเกตการณ์ทดลองดู แล้วหาข้อสรุปทั่วไป อันหมายถึง “หลักธรรมที่แท้จริง-ถาวรธรรม” แต่อย่างไรก็ตาม “คัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกทางพระพุทธศาสนา” นั้น มีอายุประมาณ ๒,๖๐๐ ปี ที่ผ่านมา ซึ่งมีการสังคายนาหลายครั้งโดยเหล่าบรรดาพระอริยสาวกทั้งหลาย อันถือมั่นเป็น **หลักการ พระธรรมวินัย พระสัตตสุตต** หรือ **ทฤษฎีข้อปฏิบัติตามคำสอนของพระศาสดา** ซึ่งมีความน่าเชื่อถืออย่างมีเหตุผล ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับหลักไตรสิกขา คือ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” อันเป็นแก่นสารของพระสัทธรรมที่แท้จริง โดยใช้คำว่า “ชำระพระไตรปิฎก” คือ รักษาพระไตรปิฎกให้บริสุทธิ์ หมดจดจากความผิดพลาดคลาดเคลื่อน โดยกำจัดสิ่งปะปนแปลกปลอมหรือทำให้เข้าใจสับสนออกไป และทำให้มองเห็นของเดิมแท้ชัดเจนตรงตามที่รวบรวมไว้แต่ต้น และมีคำที่เกี่ยวข้องอีกคำหนึ่ง คือ “เถรวาท” นั่นคือ “วาทะของพระเถระ” หมายถึง “**พระเถระผู้รักษาธรรมวินัยนับแต่ปฐมสังคายนา**” ซึ่งเป็นพระพุทธศาสนาที่สืบมาแต่ยุคแรกสุด ซึ่งถือตามหลักธรรมวินัยที่พระอรหันตเถระ ๕๐๐ รูป เรียกว่า “**ธรรมสังคาคณะ-ธรรมสังคาคณาจารย์**” [พระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ ผู้รวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัยในคราวปฐมสังคายนา] ได้ประชุมทำสังคายนาครั้งแรก [ปฐมสังคีติ] รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าวางเป็นแบบแผนไว้เมื่อ ๓ เดือนหลังพุทธปรินิพพาน และรักษาไว้ด้วยภาษาบาลี สืบต่อกันมาในรูปที่เรียกว่า “**พระไตรปิฎก**” อันเป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาต้นเดิม ที่เป็นหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระพุทธศาสนาอย่างที่น่าเชื่อถือแพร่หลายในประเทศไทย พม่า ลังกา ลาว และกัมพูชา หรือบางที่เรียกว่า “**พุทธศาสนาแบบดั้งเดิม**” และเพราะเหตุที่แพร่หลายอยู่ในดินแดนแถบใต้ จึงเรียกว่า “**ทักษิณนิกาย**” [นิกายฝ่ายใต้] อนึ่ง คำว่า “**สังคายนา**” คือ การสวดพร้อมกันเป็นกิริยาแห่งการมาร่วมกันซักซ้อมสอบถามให้ลงกันแล้วสวดพร้อมกัน คือ ตกกลงยอมรับไว้ด้วยกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ตามหลักในปาสาทิกสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำแก่ท่านพระจุนทะ กล่าวคือ ท่านพระจุนทะปรารภเรื่องทีนิครนถนาฏบุตรสิ้นชีพแล้ว ประดานิครนถ์ตกลงในเรื่องหลักคำสอนกันไม่ได้ ก็ทะเลาะวิวาทกัน ท่านคำนึงถึงพระศาสนา จึงมาเฝ้า และพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า

“เพราะเหตุดังนี้ฉันแลจุนทะ ในธรรมทั้งหลายที่เราแสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง เธอทั้งหมดทีเดียว พึงพร้อมเพรียงกันประชุมรวบรวมกล่าวให้ลงกัน (สังคายนา) ทั้งอรรถะกับอรรถะ ทั้งพยัญชนะกับพยัญชนะ ไม่พึงวิวาทกัน โดยประการที่พรหมจริยะนี้จะยั่งยืน ดำรงอยู่ตลอดกาลนาน เพื่อเกื้อกูลแก่พหูชน เพื่อความสุขแก่พหูชนเพื่อเกื้อการุณย์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวะและมนุษย์ทั้งหลาย”

และในทีนั้น ได้ตรัสว่า

“**ธรรมทั้งหลายที่ทรงแสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง หมายถึงธรรม ๗ หมวด** [มีชื่อรวมว่าโพธิปักขิยธรรม ๓๗]”

ในเวลาใกล้กันนั้น เมื่อพระสารีบุตรได้รับพุทธคำรับมอบหมายให้แสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ในที่เฉพาะพระพักตร์ ท่านก็ปรารภเรื่องทีนิกรนถนาฏบุตรสิ้นชีพแล้ว ประทานิครนถ์ทะเลาะวิวาทกันในเรื่องหลักคำสอน แล้วท่านได้แนะนำให้สังคายนา พร้อมทั้งทำเป็นตัวอย่าง โดยประมวลธรรมมาลำดับแสดงเป็นหมวดหมู่ ตั้งแต่หมวด ๑ ถึงหมวด ๑๐ เทศนาของพระสารีบุตรครั้งนี้ได้ชื่อว่า “สังคีติสูตร” เป็นพระสูตรว่าด้วยการสังคายนาที่ทำตั้งแต่พระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปะ ผู้เป็นสังฆเถระ ก็ได้ชักชวนพระอรหันต์ทั้งหลายประชุมกันทำสังคายนาตามหลักการที่กล่าวมานั้น โดยประมวลพระธรรมวินัยทั้งหมดเท่าที่รวบรวมได้วางลงไว้เป็นแบบแผน ตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน เรียกว่าเป็น “สังคายนาครั้งที่ ๑” โดยสาระคือ **ปรารภเรื่องสุภททภิกษุผู้บวชเมื่อแก่แล้วจ้วงจาบพระธรรมวินัยและปรารภที่จะทำให้ธรรมรุ่งเรืองอยู่สืบไป** พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน และเป็นผู้ถามพระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย พระอนนทเป็นผู้วิสัชนาพระธรรม โดยจัดประชุมสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภารบรรพต เมืองราชคฤห์ เมื่อหลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน โดยพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภก สิ้นเวลา ๗ เดือนจึงเสร็จ

แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสนใจในเรื่องการบิดเบือนหลักคำสอนของพระศาสดานั้น คือ “สังคายนาครั้งที่ ๓” โดยสาระ คือ **ปรารภเคียดริษยาภิกษุมายปลอมบวชในพระศาสนาเพราะมีลาภสักการะเกิดขึ้นมาก** พระอรหันต์ ๑,๐๐๐ รูป โดยมีพระโมคคัลลิตบุตรติสสเถระเป็นประธาน ประชุมทำที่โศการามเมืองปาฏลิบุตร เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๔ [พ.ศ. ๒๑๘ เป็นปีที่พระเจ้าอโศกขึ้นครองราชย์] โดยพระเจ้าอโศก หรือศรีธรรมมาโศกราชเป็นศาสนูปถัมภก สิ้นเวลา ๕ เดือนจึงเสร็จ ถ้าเปรียบเทียบกับยุคสมัยปัจจุบัน ในสำนักปฏิบัติธรรมบางที่ ก็มีเจ้าสำนักได้บิดเบือนพระสัทธรรมตามความนึกคิดถือผิดของตน โดยมักจะสำคัญตนเองผิดว่าเป็นพระศาสดาเสียเอง ส่วนใหญ่ชักนำให้ปฏิบัติผิดพระธรรมวินัยเพื่อให้ง่ายสะดวกกับตนเอง หรือแฝงผลประโยชน์เรื่องลาภสักการะไว้ในข้อบัญญัติใหม่ของพวกเขา เพื่อประกอบบอเนสนา หลอกผู้อื่นเลี้ยงชีพเป็นสำคัญ ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมที่ถื่อมั่นตามคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก จึงเป็นเรื่องทฤษฎีแห่งหลักสัทธรรมที่ไม่ผิดพลาด หรือก่อความวิบัติให้แก่ผู้ถือปฏิบัติตามด้วยสัมมาปฏิบัติอันยิ่ง หรือ “อรรถสัมมาปณิธิ” คือ ตั้งตนไว้ชอบ หรือตั้งจิตคิดมุ่งหมายนำตนไปถูกทางแห่งอริยมรรค เพราะฉะนั้น การศึกษาค้นคว้า วิจัยธรรม อันเป็นภูมิหลังของพระศาสนาจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ก่อนลงมือปฏิบัติในภาคสนาม คือ “คิดได้ก่อนทำ” ดีกว่า “ทำแล้วค่อยคิด” เพราะอาจมีข้อผิดพลาดเกิดขึ้นในวาสนาของแต่ละคนไม่เหมือนกัน คือ หลายคนมีสิทธิ์เกิดความสำคัญผิดในตนว่าได้บรรลุธรรมวิเศษนี้ด้วยตนเอง จนเกิดความฟุ้งซ่านเพราะอ่อนในประสบการณ์ คือ วิปัสสนายังอ่อนกำลัง “ตรุณวิปัสสนา” จึงถูกเล่นงานโดย “วิปัสสนูปกิเลส ๑๐” [ได้แก่ โสภัส-ญาณ-ปีติ-ปีสัทธ-สุข-อริโมกข์-ปักคาหะ-อุปภูฐาน-อุเบกขา-นิกันติ] ซึ่งเกิดขึ้นในขณะเจริญ “อุทฺทพพยานุปีสสนาญาณ” คือ ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับโดยพิจารณากาลาป ฉะนั้น ภาวะจิตที่หวั่นไหวฟุ้งซ่านนี้ เรียกว่า “ธรรมุชฺฉัจ-ฉัมมุทฺถัจจะ” ถ้าผ่านขั้นนี้ไปก็จะกลายเป็นวิปัสสนาที่มีกำลังแรงกล้า ปราศจากข้อกัณฑ์หรือความลึกลงสยในธรรมที่ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น เพื่อความไม่ประมาทจึงต้องมีครู

ที่เลี้ยงที่ชำนาญเป็นที่ปรึกษาดูแลอย่างใกล้ชิดเป็นสำคัญในเบื้องต้น จนกว่าจะเกิดความชำนาญอย่างแท้จริง
ฉะนั้น จิตที่ฟุ้งซ่านนั้น มีอันดับพัฒนาขึ้นไปถึงความเสื่อม คือ “วิปัสสนา” [วิปัสสนา] ดังนี้

“วิปัสสนา” หมายถึง ความรู้เห็นคลาดเคลื่อน ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง วิปัสสนา มี ๓ ระดับ คือ

(๑) “สัญญาวิปัสสนา” คือ สัญญาความจดจำคลาดเคลื่อน ความหมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง
เช่น คนตกใจเห็นเชือกเป็นงู

(๒) “จิตตวิปัสสนา” คือ จิตคลาดเคลื่อน ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนบ้าคิดเอา
หญ้าเป็นอาหาร

(๓) “ทัญญูวิปัสสนา” คือ ทัญญูคลาดเคลื่อน ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะ
เชื่อถือไปตามสัญญาวิปัสสนา หรือจิตตวิปัสสนานั้น เช่น มีสัญญาวิปัสสนาเห็นเชือกเป็นงู แล้ว
เกิดทัญญูวิปัสสนา เชื่อหรือลงความเห็นว่าที่บริเวณนั้นมีงูชุม หรือมีจิตตวิปัสสนาว่าทุกสิ่ง
เกิดขึ้นต้องมีผู้สร้าง จึงเกิดทัญญูวิปัสสนาว่า แผ่นดินไหวเพราะเทพเจ้าบันดาล

เพราะฉะนั้น วิปัสสนาใน ๓ ระดับนี้ ที่เป็นพื้นฐาน เป็นไปใน ๔ ด้าน คือ

(๑) วิปัสสนาในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง

(๒) วิปัสสนาในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข

(๓) วิปัสสนาในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน

(๔) วิปัสสนาในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม

หลังจากคงไม่นาน ก็จะมีอาการจิตที่ถูกครอบงำด้วยนิรวณ หรือมีอุปกิเลสทั้งหลายคลุมรุมจิตไม่เกิด
เจริญในกรรมฐาน จิตจึงมีความเศร้าหมอง ขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก ถึงขั้นที่เรียกว่า “วิบัติ ๔” ดังนี้

“วิบัติ ๔” หมายถึง ความผิดพลาด ความคลาดเคลื่อน ความเสียหาย ความบกพร่อง ความใช้การไม่ได้ ได้แก่

(๑) “ศีลวิบัติ” วิบัติแห่งศีล เสียศีล สำหรับพระภิกษุ คือ ต้องอาบัติปาราชิก หรือ สังฆาทิเสส

(๒) “อาจารย์วิบัติ” วิบัติแห่งอาจารย์ เสียความประพฤติ จรรยาบรรณไม่ดี สำหรับพระภิกษุ คือ
ต้องลหุกาบัติ แต่ถูกลดจัญย ถึง พุทธานิเวศ

(๓) “ทัญญูวิบัติ” วิบัติแห่งทัญญู ความเห็นคลาดเคลื่อน ผิดธรรมผิดวินัย

(๔) “อาชีวิวิบัติ” วิบัติแห่งอาชีพ ประกอบมิจอาชีพ หาเลี้ยงชีพในทางที่ผิด ทรมานต่ออาชีพ

นอกจากนี้ ในขั้นต่อไปเริ่มคิดชั่ว “อกุศลวิตก ๓” ประกอบด้วยปัญญาทรมาน ดังนี้

“อกุศลวิตก ๓” หมายถึง ความตริที่ผิดอกุศล ความนึกคิดที่ไม่ดี ได้แก่

(๑) “กามวิตก” ความนึกคิดในทางกามทางแสหาหรือพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยาก

(๒) “พยาบาทวิตก” ความนึกคิดพยาบาทที่ประกอบด้วยความขัดเคืองแค้นในแง่ร้าย

(๓) “วิหิงสาวิตก” ความนึกคิดเบียดเบียนในทางทำลาย ทำร้ายหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

ถ้าวิเคราะห์ให้ลึกกลงไปอีก ภาวะจิตที่เป็นอกุศลนี้มีรากเหง้ามาจาก “อกุศลมูล ๓” ดังนี้

“อกุศลมูล ๓” หมายถึง รากเหง้าของอกุศล ต้นตอของความชั่ว ได้แก่

- (๑) “โลภะ” ความอยากได้ ไม่ประกอบด้วยจาคะ
- (๒) “โทสะ” ความคิดประทุษร้าย ไม่ประกอบด้วยเมตตา
- (๓) “โมหะ” ความหลง ไม่ประกอบด้วยปัญญา

ฉะนั้น เกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณาอธิบายธรรมในขั้นตอนนี้ ต้องเป็นเกณฑ์ที่เที่ยงตรง ไม่ง่อนแง่น มีความเสถียรสูงสุด โดยปรมาตม์ คือ มี “ความเป็นปรมาตม์จะ” ไม่ใช่ “สมมติจะ” ในการอธิบายสภาวะธรรมตามนัยแห่งพระอภิธรรมใน “ธรรม ๓” ดังนี้

“ธรรม ๓” หมายถึง สภาวะ-สิ่ง-ปรากฏการณ์-ความนึกคิด-จิตภาพ ได้แก่

- (๑) “กุศลธรรม” ธรรมที่เป็นกุศล สภาวะที่ฉลาด ดึงม เอื้อแก่สุขภาพจิต เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจ ได้แก่ กุศลมูล ๓ กิเลส นามขันธ์ ๔ ที่สัมปยุตด้วยกุศลมูลนั้น กิเลส กายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน กิเลส กล่าวสั้นว่า กุศลในภูมิ ๔ ซึ่งเป็น “สังขตะ-สังขตธรรม” คือ สิ่งที่เกิดปัจจัยปรุงแต่งด้วยเจตนา ที่ต้องพิจารณาด้วยเกณฑ์ที่เที่ยงตรง คือ “ปรมาตม์จะ” ที่เป็น “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ ปฏิจสมุปป็นนธรรมทั้งหลาย
- (๒) “อกุศลธรรม” ธรรมที่เป็นอกุศล สภาวะที่ตรงข้ามกับกุศล ได้แก่ อกุศลมูล ๓ และกิเลส อันมีฐานเดียวกับอกุศลมูลนั้น กิเลส นามขันธ์ ๔ ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กิเลส กายกรรม วชิกรรม มโนกรรมที่มีอกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน กิเลส กล่าวสั้นว่า อกุศลจิตอุปบาท ๑๒ ซึ่งเป็น “สังขตะ-สังขตธรรม” คือ สิ่งที่เกิดปัจจัยปรุงแต่งด้วยเจตนา ที่ต้องพิจารณาด้วยเกณฑ์ที่เที่ยงตรง คือ “ปรมาตม์จะ” ที่เป็น “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ ปฏิจสมุปป็นนธรรมทั้งหลาย
- (๓) “อภัยกตธรรม” ธรรมที่เป็นอภัยกต สภาวะที่เป็นกลางๆ ซึ่งขาดลงมิได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ได้แก่ นามขันธ์ ๔ ที่เป็นวิบากแห่งกุศลและอกุศล เป็นกามาวจรก็ตาม รูปาวจรก็ตาม อรูปาวจรก็ตาม โลกุตตระก็ตาม อย่างหนึ่ง ธรรมทั้งหลายที่เป็นกิริยา มิใช่กุศล มิใช่อกุศล มิใช่วิบากแห่งกรรม อย่างหนึ่ง รูปทั้งปวง อย่างหนึ่ง อสังขตธาตุ คือ นิพพาน อย่างหนึ่ง กล่าวสั้นคือ วิบากในภูมิ ๔ กิริยาอภัยกตในภูมิ ๓ รวมทั้ง รูป และ นิพพาน ที่ต้องพิจารณาด้วยเกณฑ์ที่เที่ยงตรง คือ “ปรมาตม์จะ” ที่เป็น “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ ปฏิจสมุปป็นนธรรมทั้งหลาย เช่นกัน

แต่อย่างไรก็ตาม ในการพิจารณาสภาวะธรรมหรือธรรมทั้งหลายนั้น อย่าลืม “กฎธรรมชาติ” หรือ “กำหนด ธรรมดา” โดยการพิจารณารูปแห่งขั้น ๕ โดยไตรลักษณ์ ที่เรียกว่า “สามัญลักษณะ” ที่ว่าด้วย “ธรรม นิยาม ๓” ซึ่งเกณฑ์ที่เที่ยงตรงในจะแก้ไขอุปสรรคในความคิดเห็นที่ผิดเพี้ยนจากความจริง ดังนี้

“ธรรมนิยาม ๓” หมายถึง กำหนดแห่งธรรมดา-ความเป็นไปอันแน่นอน โดยธรรมดา-กฎธรรมชาติ ได้แก่

- (๑) สัพเพ สงฺขารา อนิจฺจา “สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง” โดยกำหนดพิจารณาด้วย อนิจจานุปัสสนา เพื่อถอนวิปลาสนิमित ความยึดมั่นในสังขารทั้งหลาย ย่อมทำให้พิจารณา เห็นขั้น ๕ ที่ไม่เที่ยง ด้วยขั้น ๕ ที่เที่ยงอันเป็นปรমัตตสัจจะ
- (๒) สัพเพ สงฺขารา ทุกฺขา “สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์” โดยกำหนดพิจารณาด้วยทุก ขานุปัสสนา เพื่อถอนตัณหาภิชิ ความยึดมั่นในความทะยานอยาก ย่อมทำให้พิจารณาเห็น ขั้น ๕ ที่แปรปรวน ด้วยขั้น ๕ ที่เที่ยงอันเป็นปรมัตตสัจจะ
- (๓) สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา “ธรรมคือสังขตธรรม-อสังขตธรรม หรือสังขาร-วิสังขารทั้งปวง ไม่ใช่ตัวตน” โดยกำหนดพิจารณาด้วยอนัตตานุปัสสนา เพื่อถอนอัตตาทิณิเวส ความยึดมั่น ในความมีตัวตน ย่อมทำให้พิจารณาเห็นขั้น ๕ ที่ไม่เที่ยง แปรปรวน ไม่ใช่ตัวตน ด้วยวิสังขารแห่งอนัตตตาอันเป็นปรมัตตสัจจะ

เพราะฉะนั้น คำว่า “วิมังสา-สัมมวิจยะ” ในส่วนพื้นฐานการปฏิบัติธรรมอันเป็น “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” คือ ธรรมเครื่องสนับสนุนความตรัสรู้และอริยมรรค ดังนี้

“วิมังสา” (ข้อ ๔ ในอิทธิบาท ๔) หมายถึง การสอบสวนทดลอง การตรวจสอบ การหมั่นไตร่ตรอง พิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น

“สัมมวิจยะ” (ข้อ ๒ ในโพชฌงค์ ๗) หมายถึง ความเพียรธรรม สัม ความสอดส่องสืบค้นธรรม การวิจัยหรือค้นคว้าธรรม

นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึงอีก ๒ คำ คือ “ภควา-โยนิโสมนสิการ” ดังนี้

“ภควา” (ข้อ ๕ ในพุทธคุณ ๕) หมายถึง เป็นผู้จำแนกแจกธรรม เช่น ธรรม ๓ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ อริยมรรค เป็นต้น

“โยนิโสมนสิการ” หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลาย ด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สวหาเหตุผลจนตลอดสาย แยกแยะออก พิเคราะห์ ด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดยอุบายวิธี ให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหา นั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

อนึ่ง ตามอรรถะบทที่ว่า “อนัตตตา” นั้น แสดงนัยถึงธรรม ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) “สังขตธรรม” ซึ่งเป็นของที่ไม่เที่ยง นั่นคือ “ขันธ ๕” หรือ “อุปาทิ-อุปาทานขันธ” อันเกิดจาก ๒ เหตุปัจจัย ได้แก่ “ปัญญากิสังขาร” คือ อภิสังขารที่เป็นบุญ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ได้แก่ กุศลเจตนาที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร ๑ “อปัญญากิสังขาร” คือ อภิสังขารที่เป็นปฏิปักษ์ต่อบุญคือเป็นบาป สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว ได้แก่ อกุศลเจตนาทั้งหลาย ๑ กับ (๒) “อสังขตธรรม” ซึ่งเป็นของเที่ยงแท้ อันเป็น “ปรมัตตสัจจะ” ที่ผู้ปฏิบัติธรรมต้องนำมาประยุกต์ดัดแปลงใช้เป็น “ปัญญาวิปัสสนา” ได้แก่ ขันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจสงฆูปบาท ๑๒ ปฏิจสงฆูปนินกรรม ทั้งหลาย ฉะนั้น “ขันธ ๕” ในส่วนข้อนี้ จึงเป็น “ปรมัตตธรรม” ได้แก่ จิต เจตสิก รูป รวมทั้ง นิพพาน ผู้ที่จะบรรลุเข้าถึงสภาวะดังกล่าวนี้ได้ ต้องพัฒนาตนเองให้ถูกต้อง ที่เรียกว่า “อตตสัมมาปณิธิ-อตตาสัมปทา” หมายถึง ความตั้งปรารถนาที่ถูกต้องในการพัฒนาตนเอง ผู้รู้แจ้งในจิตวิญญาณของตน เห็นศักยภาพแห่งร่างกาย สมรรถนะแห่งจิตใจ ดีพร้อมแล้ว ถูกต้องดีแล้ว สมบูรณ์ดีแล้ว หรือ หมายถึง ความถึงพร้อมในอันมีตนได้พัฒนาแล้ว คือ “ความเป็นภาวิัตต” จนหมายรวมถึง “มัลลสมังคี” ผู้ถึงพร้อมด้วยการประพฤติปฏิบัติอันยิ่งด้วยอริยมรรค คือ “มัลลญาณ-มรรค ๔” กับ “อริยมรรคมีองค์ ๘” จนสำเร็จบรรลุถึง “ผลสมังคี” ผู้ถึงพร้อมด้วยผลแห่งการปฏิบัติอริยมรรคในการเป็นอริยบุคคลทั้ง ๔ ได้แก่ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์ ตามลำดับ กล่าวโดยสาระ คือ ทักษะกระบวนการคิดในการปฏิบัติธรรมในบพณี หมายถึง กระบวนการคิดย้อนหลัง เนื่องด้วยการสืบค้นพิจารณาบรรดาธรรมทั้งหลาย ถ้วนมิติแห่งมุมมองหรือกระบวนการทัศน์ [Paradigm] ที่ประกอบด้วยสภาวะที่ถูกต้อง “สัมมัตตะ ๑๐” [นั่นคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ พร้อมด้วย สัมมาญาณ ๑ สัมมาวิมุตติ ๑] และสภาวะที่ดีเยี่ยมบริบูรณ์ครบถ้วน “อนุตตริยะ ๓” ที่นอกเหนือความเป็นผู้โชคดีและเกิดปัญญาเห็นธรรมด้วย “อนุตตริยะ ๖” ดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้

“อนุตตริยะ ๓” หมายถึง ภาวะอันยอดเยี่ยม สิ่งที่ยอดเยี่ยม ได้แก่

- (๑) “ทัตตานุตตริยะ” คือ การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม หรือตามนัยอย่างสูงสุด โดยปรมาตม์ นั่นคือ การเห็นนิพพาน
- (๒) “ปฏิบัติทานุตตริยะ” คือ การปฏิบัติอันเยี่ยม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวใ้ห่าง หมายถึงเอา อริยมรรคมีองค์ ๘ พร้อมด้วย โพธิปักขิยธรรม ๓๗
- (๓) “วิมุตตานุตตริยะ” คือ การพ้นอันเยี่ยม ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัตินั้นด้วย “สัมมาญาณแห่งโลกุตตรมรรค” กับ “สัมมาวิมุตติแห่งอรหัตผลวิมุตติ” นั่นคือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง [วิราคะ-นิโรธะ-สัมโพธิะ คือ ความตรัสรู้] หรือ นิพพาน

ดังนั้น พระตถาคตเจ้าจึงตรัสปฏิญาณตนเมื่อเจริญ “ญาณทัตตนะอันมีปริวัฏฐ์ ๓” [ญาณ ๓ ได้แก่ สัจญาณ-กิจญาณ-กตญาณ ใน กิจในอริยสัจ ๔ ได้แก่ ปริญา-ปหานะ-สัจฉิกิริยา-ภาวนา] อันมีอาการ ๑๒ ดีแล้ว ว่า พระองค์ได้บรรลุถึง “ความตรัสรู้ของอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ” คือ “การตรัสรู้เองโดยชอบอันยอดเยี่ยม” ด้วยประการฉะนี้

แต่สำหรับผู้ปฏิบัติธรรมนั้น การเริ่มต้นด้วยเห็นสภาวะที่ถูกต้องแห่งอริยมรรค กับสภาวะอันยอดเยี่ยมดังที่กล่าวข้างต้นนั้น เป็นเหตุปัจจัยหรือนิสสัยปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิด “ปัญญาเห็นธรรม” ซึ่งหมายรวมถึง “ดวงตามเห็นธรรม-ธรรมจักษุ” ตามนัยนี้หมายถึง การศึกษาจนเกิดปัญญาแตกฉานในข้อธรรมทั้งหลาย นั่นคือ “สัมมาปฏิบัติสมาธิ” จนถึงมีความเป็นเลิศด้วยปัญญา “ปัญญาคมชัด” ย่อมประกอบด้วย ความแตกฉานทางปัญญาทางเขว้าเหว้าหรือ คือ “ปฏิภาณปฏิบัติสมาธิ” มีปัญญาพื้นฐานด้วย ๔ ประการ ได้แก่ (๑) *ความคิดริเริ่ม-Initiativeness* (๒) *ความคิดสร้างสรรค์-Creativeness* (๓) *ความคิดดัดแปลงประยุกต์-Applicability* ซึ่งเป็นปรีชาสามารถใน (๔) *การต่อยอดความรู้-Reproducibility* ทางปัญญาในธรรมหรือ ปัญญาสามัญทางโลก ความสดใสแห่งปัญญาดังกล่าวนี้นี้ เรียกว่า “*หาสปัญญา*” คือ ปัญญาที่เร้าใจ ที่จะนำไปสู่ความเป็นสัมพัทธ์ได้ อันมีทักษะกระบวนการคิดในหลักปฏิบัติสมบูรณ์ (๑) “*อนุโลม-อนุโลมปฏิบัติสมบูรณ์*” คือ คิดแยกแยะวิเคราะห์หาเหตุและผลเชิงนิรนัย [Deduction] โดยวิธีใช้เหตุผลที่ดำเนินจากส่วนรวมไปหาส่วนย่อย และ (๒) “*ปฏิโลม-ปฏิโลมปฏิบัติสมบูรณ์*” คือ กระบวนการคิดสังเคราะห์หาผลลัพธ์เชิงอุปนัย [Induction] โดยวิธีใช้เหตุผลที่ดำเนินจากส่วนย่อยไปหาส่วนรวมสามัญหรือหาข้อสรุปทั่วไป อันกลายเป็น “*กฎ-Law*” หรือ “*ทฤษฎี-Theory*” ฉะนั้น ทักษะกระบวนการคิดดังกล่าวนี้ มีความสำคัญต่อผู้ปฏิบัติธรรมในทุกๆระดับ จึงกล่าวได้ว่า “*ไม่มีลูกมัวในการมณสิการกรรมฐานแห่งวิปัสสนาภูมิ*” หรือจะมานั่งเทียบยกเมฆเดาสุ่มสังเขมคุมไม่ได้ ที่เรียกว่า “*จิตฟุ้งซ่าน*” เพราะเป็นเรื่องปัญญาชนิดล้วนๆ หนักๆ กันเลย ฉะนั้น *การสร้างมาตรการ-Measures* *มาตรฐาน-Standards* *กฎเกณฑ์-Criteria* *ข้อระเบียบ-Regulations* *ข้อตกลง-Agreements* *หลักการ-Principles* หรือ *ทฤษฎี-Theories* จะต้องเที่ยงตรง และต้องสามารถพิสูจน์ความจริงได้ด้วย *ข้อสมมติฐาน-Hypotheses* อันเป็นขั้นตอนการคิดคาดคะเน “*ปรากฏการณ์-Phenomena*” ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ ในทางธรรมเรียกว่า “*อนาคตังสญาณ*” หมายถึง ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต สมรรถนะทางจิตที่รู้อนาคต ด้วยปรีชาหยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้จากปัจจุบัน ซึ่งต้องรู้ด้วย “*ปัจจุปັນนังสญาณ*” หมายถึง ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน รู้ปัจจุบัน ด้วยกำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่ พร้อมด้วยศักยภาพแห่งความระลึกได้ถึงอดีต ที่เรียกว่า “*อดีตังสญาณ*” หมายถึง ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต ด้วยปรีชาหยั่งรู้อดีตและสาวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้ คำว่า “*ญาณ*” [Insight] หมายถึง ปัญญาวิปัสสนาที่หยั่งรู้สภาวะธรรมจนเกิดความเห็นแจ้งรู้จริงได้ คือ เห็นและรู้ตามสภาพที่เป็นจริง ที่เรียกว่า “*ญาณทัสสนะ*” [Insight and Knowledge] หรือ “*ยถาภูตญาณทัสสนะ*” ซึ่งต้องประกอบด้วย “*เอกัคคตาแห่งสมาธิ*” กับ “*ตัดตรมขมัตตตาแห่งอุเบกขา*” [ฉานูปেকขา] ที่เกิดจากการบรรลุถึง “*จตุตถฌาน*” คือ ภาวะจิตที่ปราศจากนิรวณ ที่เรียกว่า “*จิตประภัสสร*” คือ จิตภาพที่เป็นตามสภาพดั้งเดิมแห่งจิตหรือมโน อันปราศจากอุปกิเลสทั้งหลายดีแล้ว นั่นคือ จิตคงสภาพด้วยภาวะที่ “*หมดจด-สะอาด-บริสุทธิ์-ผ่องใส-เบิกบาน-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควรแก่งาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว*” โดยสาระ คือ จิตมีความเที่ยงตรง อ่อนนุ่ม ใช้งานได้ ที่จะเป็น “*เจโตวิมุตติ*” คือ กำจัดความยึดมั่นในขั้น ๕ ด้วยอำนาจแห่งฌานสมาธิ กับ “*ปัญญาวิมุตติ*” ได้ คือ กำจัดความยึดมั่นในขั้น ๕ ด้วยอำนาจแห่งปัญญาญาณ

ประการสุดท้ายนี้ โดยอรรถาธิบายที่ว่า “การใช้เกณฑ์ที่เที่ยงเพื่อวัดสิ่งที่ไม่เที่ยง” หมายถึง “การเห็นแล้วซึ่งอนัตตตาเพื่อพิจารณาเห็นอตตตาแห่งนามรูป” เพราะ “อนัตตตา” คือ ข้อสรุปสุดท้ายแห่ง “สังขาร-สังขตะ-สังขตธรรม” และ “วิสังขาร-อสังขตะ-อสังขตธรรม” ซึ่งแสดงถึงนัยใน “สัจภาวะแห่งนิพพาน” ที่เป็น “อสังขตะ-วิสังขาร-อมตธาตุ” ด้วย “ความว่างเปล่าแห่งสูญญตา” ไม่ใช่ความขาดสูญ ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงต้องศึกษาค้นคว้าหลักธรรมที่เป็น “ปรมัตตสังขะ” ตามนัยของพระอภิธรรม เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ที่เที่ยงแท้เพื่อใช้อธิบายหรือพรรณานสิ่งหรือปรากฏการณ์ในภูมิแห่งวิปัสสนาอันเป็น สภาวะที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งคือ “สังขตธรรม” ที่ต้องเห็น “นามรูปโดยไตรลักษณ์” คือ “อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา” โดยใช้กระบวนการคิดย้อนหลัง คือ “เห็นอนัตตาแล้วค่อยเห็นอตตตา” ที่มักเรียกกันว่า “เห็นนิพพานก่อนนิพพาน” หรือตามคำที่กล่าวไว้ว่า “เห็นตายก่อนตาย” ที่กล่าวเช่นนี้ ก็ไม่ได้หมายความว่า “โลกกำลังจะแตกแล้ว” ความจริงนั้น คือ ให้คิดการใช้เหตุผลแบบอุปนัยก่อน คือ “ปฏิโลม” ด้วยการพิจารณาจากผลย้อนกลับไปหาต้นเหตุ แล้วต่อจากนั้น ก็กลับค่อยมาคิดการใช้เหตุผลแบบนิรนัย คือ “อนุโลม” ด้วยการพิจารณาจากต้นเหตุไปหาผล เช่น กระบวนการคิดที่เกิดใน “ธาตุมนสิการ” ด้วยการกำหนดสติตามพิจารณาจิตที่เห็นรูปขันธ์แห่งรูปธรรมคือ “ร่างกาย” [โดยให้ร่างกายเป็นผลแห่งปลายเหตุ แต่ส่วนใหญ่ในการเจริญภาวนาวิปัสสนานี้ มักเริ่มพิจารณาให้ร่างกายเป็นจุดเริ่มต้นไปหาธาตุทั้ง ๔ แต่ในขั้นตอนนี้ให้คิดย้อนกลับกัน] เป็นธาตุทั้ง ๔ “มหากุศ ๔” คือ ธาตุดั้งเดิมในธรรมชาติ ที่มาประชุมรวมกันกลายเป็นรูปร่างแห่งร่างกาย นั่นคือ “ปฐวี-อาโป-เตโช-วาโย” ที่เรียกกันให้ง่ายว่า “ดิน-น้ำ-ไฟ-ลม” ซึ่งเป็นผลที่ประกอบด้วยสามัญลักษณ์เฉพาะรูปกาย-ไม่ใช่นามกาย] คือ เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ กล่าวคือ (๑) คิดจากธาตุเป็นผลย้อนกลับจากรูปร่าง = “เหตุแห่งต้นเหตุ ไปหา ผลปลายเหตุ” คือ การคิดแบบอนุโลม หรือ (๒) คิดย้อนกลับจากรูปร่างไปเป็นธาตุเป็นผลย้อนกลับจากรูปร่าง = “ผลปลายเหตุ ย้อนกลับไป เหตุแห่งต้นเหตุ” คือ การคิดแบบปฏิโลม

อนึ่ง คำว่า “ผลปลายเหตุ” ก็คือ “อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา” โดยเฉพาะการกำหนดรู้ด้วยการเจริญทุกขานุวิปัสสนา คือ “อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์” เพราะฉะนั้น “เกณฑ์ที่เที่ยง” คือ “ธาตุ ๔-มหากุศ ๔-มหากุศรูป ๔” [ปรมัตตสังขะ] นำไปพิจารณาให้เกิด “ปัญญาเห็นธรรม” ใน “ร่างกาย-สังขาร-สังขตะ-สังขตธรรม” ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่ปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยอัน “ไม่เที่ยง-เป็นทุกข์-ไม่ใช่ตัวตน” คือ พิจารณากรรมฐานนี้จนถึงขั้น “เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์” อันเป็นองค์ความรู้ที่ถูกต้องในภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่จะก้าว ไปสู่การเจริญ “วิปัสสนาญาณ ๕-ฐานคามินีปฏิบัติญาณ” คือ การเกิดปัญญาญาณในการละทิ้งจากความยึดมั่นในสังขารทั้งหลายเพื่อให้ก้าวถึง “มรรค ๔-มัลลญาณ-โลกุตตรมรรค” [หรือ มรรค-ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติญาณ = ปัญญาเห็นข้อปฏิบัติที่พ้นทุกข์] นั่นคือ ความรู้ทั้งหมดในอริยสัจ ๔ อันเป็นเกณฑ์ที่เที่ยงตรง เป็นปัญญาที่ประเสริฐแห่งอริยภูมิ ที่เรียกว่า “ญาณทัสสนวิสุทธิ” (ข้อ ๗ ในวิสุทธิ ๗) ที่ทำให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดแห่งไตรสิกขา ความเที่ยงขั้นสูงสุด คือ ความปราศจากทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตน อันเป็น “สัจภาวะแห่งพระนิพพาน” ด้วยประการฉะนี้.

